

YAVUZ SELİM HALİFELİĞİ DEVRALDI MI?

FARUK SÜMER

M. Le Baron C. d'Ohsson'un tanınmış iki eserinden birinin *Tableau général de l'Empire Othoman* (=Osmanlı İmparatorluğunun genel tablosu) olduğu malumdur¹.

Yedi ciltten müteşekkil olan bu eserin ilk cildi 1788 de yayınlanmış, son cildi ise ancak 1824 yılında çıkabilmiştir. Müellifin bu eseri bilhassa Osmanlı devletinin teşkilâtı, müesseseleri ve gelenekleri ile XVIII. yüzyıldaki kibar halkın yaşayışı konularında değerli bir kaynaktır. Çünkü, Ermeni asıllı olan Baron d'Ohsson İstanbul'da doğmuş, büyümüş, yine orada İsveç maslahatgüzarı olarak vazife görmüştür. D'Ohsson eserinin I. cildinde İslâm dininin esasları hakkında bilgi verirken *imâmet* meselesi üzerinde durmuş ve bu arada şu sözlere de yer vermiştir:

“Les Coureysechs, de tout temps considérés comme la plus noble des tribus Arabes, ont pour souche commune Fihhr-Coureysech. Les auteurs nationaux le font descendre en ligne droite d'İsmail fils d'Abraham. C'est dans cette tribu que Mohammed prit naissance par la branche de Haschim son bisaieul. On voit dans l'arbre généalogique de cette maison, que les premiers Khalîphes, ainsi que les Ommiades et les Abassides, descendent également de Fihhr-Coureyesch, mais par des lignes différentes.

*La maison Othomane n'a pas l'avantage d'être du même sang, comme l'exige la loi canonique, pour avoir droit à l'Imameth. Cependant, selon l'opinion unanime des juristes modernes, ce droit est acquis aux Sultans Othomans, par la renonciation formelle qu'en fit, l'an 923 (1517), en faveur de cette maison souveraine, dans la personne de Selim I, Mohammed XII Ebu-Djeafer, dit Mutewwekil al'allah. C'est le dernier des Khalîphes Abassides, dont le sacerdoce fut détruit du même coup qui renversa la puissance des Memlouks Circassess en Egypte. Selim I reçut encore dans la même année les hommages du schérif de la Mecque Mohammed Eb'ul-Berekeath, qui lui fit présenter dans un plat d'argent les clefs du Keabé par Ebu-Noumy son fils”.*²

¹ D'Ohsson'un diğer tanınmış eseri de, yine bilindiği üzere, *Histoire des Mongols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour Bey ou Tamerlan* (La Haye et Amsterdam, 1834-5)'dir. Müellifin bu değerli eserinden de hâlâ faydalandığı görülüyor.

² *Tableau général de l'Empire Othoman*, Paris, 1783, I, s. 269-270.

“Her zaman bütün Arab oymaklarının en asili sayılmış olan Kureyşliler’in, en eski ortak ataları Fihr-Kureyş’tir. Yerli müellifler onu İbrahim’in oğlu İsmail’den indirirler. İşte Muhammed bu oymağa mensup dedesinin babasının adıyla anılan Hâşim kolundan dünyaya gelmiştir. Bu aileye ait soy kütüğünde görüleceği gibi, ilk halifeler ile Emevî ve Abbasiler, farklı kollardan olmak üzere Fihr-Kureyş’den inerler.

Halbukî Osmanlı hânedanı halifelik (imamet) hakkına sahip olmak için şeriatın istediği bu oymaktan gelmek şerefinden mahrum bulunmakta idi. Bununla beraber, şimdiki fakihlerin birlik içinde paylaştıkları görüşe göre 923 (1517) yılında Mütevekkil ‘Alal-lâh denilen Ebu Cafer XII. Muhammed, Selim’in şahsında hakimiyet süren bu hânedan lehine kesin olarak feragat ederek bu hak Osmanlı hânedanına kazandırılmıştır. Bu, Abbasî halifelerinin sonuncusu idi. Mısır’da Çerkes Memlûkleri’nin hakimiyetini yıkan darbe Abbasî halifelerinin de varlığına son vermiştir. Aynı yıl içinde Mekke şerifi Ebu’l-Berekât I. Selim’e tâbiliğini bildirmiş ve oğlu Ebu Numey vasıtasıyla bir gümüş tepsi içinde Mekke’nin anahtarlarını takdim etmişti.”

M. D’ohsson’un vermiş olduğu bu haber, bir hakikat gibi kabul edilerek, kendisinden sonra Avrupa ve Türkiye’de yazılmış olan eserlerde tekrar edilmiştir.

Fakat Rus âlimlerinden W. Barthold, 1912 yılında yayımladığı bir makalede, bazı Türk kaynağı ile Mısırlı İbn İyas ve İbn Zünbül’e dayanarak Yavuz’un halifeliği el-Mütevekkil ‘Alal-lâh’dan devralmadığını ortaya koymuştu³.

Barthold’un bu mütalâası tam bir tasvibe karşılandı ve halifeliğin devralındığı haberi Avrupa ilim âleminde, geniş ölçüde veya tamamıyla değerini kaybetti. Bu arada Alman âlimlerinden C.H.Beckerde Barthold’un mütalâasını da teyid eden halifeliğin tarihi hakkında uzunca bir makale yayımlamıştır⁴.

³ *Halif ı Şultân, Mir İslama*, Petersbourg, 1912, I, s. 203-226, 345-400.

⁴ *Barthold’s Studien Über Kalif und Sultan, Der Islam*, Strasbourg, 1916, V. s. 350-412. Burada şu hususu açıkça belirtmek isterimki Yavuz Selim’in halifeliği devralmadığını o devrin kaynaklarını okumam sonucunda anlamıştım. Esasen bu kaynaklardan birini, mesela Haydar Çelebi’nin Rûznâmesini okuyan bir kimse bunu anlayabilirdi. Bu sebeple yukarıda adı geçen Avrupalı şarkiyatçıların makalelerinden ve diğer makalalardan ancak, konuyu araştırmaya başladığım zaman haberdar olmuşum.

Ülkemize gelince az yukarıda işaret edildiği gibi, orada da D'Ohs-son'un verdiği haber en küçük bir şüpheyeye yer verilmeden benimsenmiş⁵ ve adları geçen incelemeler yayımlandıktan ve muhtevaları tanındıktan sonra da benimsenme devam etmiştir. 1990-1991 yıllarında yayımlanan eserlerde de hâlâ Yavuz'un halifeliği devraldığından söz edildiğinin görülmesi, konunun bir mütahassisca ele alınıp Türk aydınlarına gerçeğin ne olduğunu geniş ve açık bir şekilde anlatmasının gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

İşte bu makale *sadece bu düşünce ile kaleme alınmıştır*. Değilse halifelik, yakın ilgi sahama giren bir konu değildi. Olmamış bir hadisenin olmuş gibi anlatılmakta ve yazılmakta devam etmesi gerçeği yakından bilen bir tarihçi olarak beni daima rahatsız ediyordu.

Yukarıda adları geçen W. Barthold ile C.H. Becker'ın incelemeleri ülkemizde çok geç tanınmıştır. Şâyet, bu incelemeler erken bir zamanda bilinse idi 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde halifeliğin ilgası ile ilgili müzakerelerde bu incelemelerin sonuçlarından, şüphesiz, söz edilecekti. Fakat o yılların önde gelen tarihçilerinden Halil Edhem Bey'in Barthold ve Becker'in incelemelerinden haberdar olmaması hayretle karşılanabilir. Çünkü o, Türkiye tarihi ile ilgili Avrupa neşriyatını en yakından takip eden âlimlerimizden biri idi. Bu böyle olmakla beraber 1927 yılında yayımladığı *Düvel-i İslâmiye*'de, yerli ve yabancı bütün kaynakları görerek Mısır'daki Abbâsî halifelerinin tarihi üzerinde yaptığı bir araştırmada⁶ Barthold'un adı geçen makalesini zikretmez. H. Edhem bu araştırmasında halifeliğin Yavuz Selim Han tarafından devr alındığı hakkında hiç bir kayda rastgelmediğini söylediği halde⁷, Selim'in halife unvanını aldığı yazmıştır⁸.

⁵ Bu arada ünlü âlim Cevdet Paşa da (1822-1895) Yavuz'un halifeliği Mısır seferi esnasında aldığını yazıyor (Tarih, İstanbul, 1309, I, s. 38). Yine o Hazret-i Peygamber'e isnat edilen İstanbul'un fethi ile ilgili hadisin de doğruluğuna inanıyor ki (aynı eser, I, s. 37) hayret vericidir.

⁶ *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul, 1927, s. 16, 21.

⁷ "Bu cihete (yani halifeliğin Selim tarafından devraldığına) dair tarihlerimizde hiç malumat bulamadık" (aynı eser, s. 19).

⁸ "Fazla olarak Mısır'da bulunan Abbâsî halifesi el-Mütevekkil 'ala'llâh-ı Şâlis de İstanbul'a sevk olunduktan sonra hilâfet-i İslâmiye Osmanlı sultanlarına intikal etmiştir" (s. 109, ayrıca 17-19. ve 322. sahifelere de bk.).

Fakat H. Edhem Eldem sonra başka bir kitabında Yavuz Selim'in halifeliği devralmadığını, esasen buna da ihtiyaç olmadığını açıkça yazmış ve bu devralma rivayetine inandıkları için *Tarih-i Enderun* müellifi Ata'yı, Müverrih Hayrullah Efendi ile Vatan Şâiri Namık Kemal'i tenkid etmiştir (Mısır'ın son Memlük sultanı Melik Tumanbay II. adına Çorlu'da bulunan bir kitabe, İstanbul, 1935, s. 37-46).

Anlaşıldığına göre Yavuz Selim'in halifeliliği devralmadığı hususu Halil Edhem'den sonra, 1940 yılında yayımlanmaya başlanan İslâm Ansiklopedisi'nde ifade edilmiştir. Orada aslı V. Zetterstéen tarafından yazılmış olan "Abbasiler" maddesinin tercümesine sıkıştırılan ilave bir metinde: "*Son Mısır halîfesi Abbas (!) el-Mütevekkil'in hilâfeti Osmanlı pâdişahı Selim'e devri me-rasimi hakkında Avrupa tarihçilerince kabul edilen nazariye hakikî bir esasa müstenit değildir ve bunu Barthold kat'i olarak efsane sahasına ithal etmiştir.... İsveç hizmetinde bulunan İstanbullu Ermeni Mouradgea d'Ohsson'un bu efsaneyi neşretmesi bunun garpte yayılmasına sebebiyet vermiştir.*" denilmiştir⁹. Yine aynı ansiklopedinin aslı T.W. Arnold tarafından kaleme alınmış olan *Halîfe* maddesine de şu sözlerin eklenmiş olduğu görülür: "*Mısır'ın fethini müteakip Kahire'de tutulan bir rûznâmeden (Haydar Çelebi rûznâmesi, Brit.Mus.) Selim I. Kahire ulemasını toplayıp saltanatının meşruiyeti için makamı hilâfetten icâzet talebi lâzım olup olmadığını sormuş ve ulemanın böyle bir muameleye lüzum olmadığını söylemeleri üzerine kendisinin bu hususta halîfe ile aslâ temas etmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Mamefih Mısır'ın fethinden sonra Mekke ve Medine'nin anahtarlarını ve emânet-i mukaddeseyi Mekke şerîfinin oğlu vasıtası ile Kahire'ye göndermiş olmasının bilinmesine nazaran Selim I. in hilâfeti Mısır'da deruhte ettiğine dair dönen rivayet, bundan ileri gelmiş olsa gerektir. Hilâfetin Selim I'e teslimi gibi bir vak'a ise ne mezkûr rûznâmede ve ne de diğer fetihnâmelerde zikredilmediğine göre asılsız ve esasız bir rivayetten ibaret olması muhakkak sayılabilir*"¹⁰.

Merhum Şinasi Altundağ, İslâm Ansiklopedisi'ndeki Selim I maddesinde¹¹: "*eski ve hemen hemen muasır diyebileceğimiz kaynaklarda iki buçuk asır sonra ortaya çıkan ve el-Mütevekkilin Selim I lehine hilâfet makamından feragat ettiğine dair hiç bir rivayet yoktur ve bu rivayet hiçbir zaman tevsik edilmiş değildir*" demiştir.

⁹ I. s. 19.

¹⁰ V-1, s. 151. Bu ilâve de, bundan önceki ilâve gibi, Ansiklopedinin Tahrir Heyeti'ne aittir. Bu sonuncuda mühim bir hata vardır ki o da Selim'in, Mısır ülemasını toplayıp onlardan sultanlığının meşruluğu için halifeden icâzet talebinin gerekli olup olmadığını sormasıdır. Evvela Haydar Çelebi'nin Rûznâmesinde böyle bir haber olmadığı gibi, olması da mümkün görülmezdi. Çünkü Yavuz gibi kudretli ve kültürlü bir hükümdarın hiçbir nüfuzu olmayan halîfeye, Mısır ve Suriye üzerindeki hakimiyetinin meşruiyeti için de olsa başvurmayı düşünmüş olması kabul edilemez. Sâniyen Mekke şerîfinin oğlu ile Selim'e emanet-i mübareke'yi gönderdiğinin söylenmesi de yanlıştır. Çünkü Mekke şerifi tarafından Osmanlı hükümdarına kutsal sayılan herhangi bir şey gönderilmemiştir. Eğer Tahrir Heyetince Feridun Bey'in Münşeâtı'ndaki Haydar Çelebi'nin Rûznâme'sine bir göz atılsa idi, bu yanlış mütalâa, şüphesiz, serdedilmeyecekti.

¹¹ X, s. 430.

Selahattin Tansel de Yavuz Sultan Selim adlı kitabının *Hilâfet meselesi* bahsinde bir çok kayıtlar zikrettikten sonra bu kayıtlara dayanarak “hilâfetin devredildiği hakkındaki “söylentilerin” bir esasa dayanmadığını yazmıştır.¹²

Fakat bütün bu açıklamalara rağmen bu rivayet eski değerinden pek bir şey kaybetmemiş ve gerçek bir hadise gibi yazılması ve anlatılması (derslerde ve konferanslarda) devam etmiştir. Rivayetin değerini geniş ölçüde korumasında açıklamaların kitap ve makaleler de değil, daha ziyade ansiklopedi maddelerinde yapılmış olması bir âmil teşkil edebileceği gibi, bazı tanınmış yetkililerin ondan bir gerçekmiş gibi söz etmeyi sürdürmeleri de tabii çok daha mühim bir âmil olmuştur.¹³

1258 yılında Bağdad’ın Moğollar tarafından alınması ve Halife el-Müstaşim bi’llâh’ın öldürülerek Abbasî devletinin ortadan kaldırılması üzerine hânedan mensuplarından bazıları Mısır ve Suriye’ye hakim olan Memlûk devletine sığınmışlardı. Memlûk hükümdarı Meliküz-zâhir Bey Bars¹⁴, bilhassa Moğollar ile yapılan mücadelede Abbasî hânedanının manevî nüfuzundan faydalanmak için kendisine sığınan Abbasî hânedanından Ebû'l-Kâsim Aḥmed’i el-Müstaşir bi’llâh unvanı ile halife ilan etmişti (659=1261 yılında). Halife, ülkesini Moğollar’dan geri almak istiyordu. Fakat Bey Bars va’dettiği yardımı yapmadı; Bey Bars’ın yakınları: “asker verirken bu askeri sana karşı kullanabilir” diyerek onu vehme düşürmüşlerdi. Buna rağmen Halife çoğunu göçebe Arablar’ın ve bir kısmını da Türkmenler’in teşkil ettiği küçük bir ordu ile vatanını kurtarmak için yola çıkmıştı; fakat Moğollar’ın pususuna düşerek yenildi ve hayatını kaybetti (660=1262).

Bereket versin Halife’nin akrabası Ebû'l-Abbâs Aḥmed savaş meydanından uzaklaşıp Kahire’ye dönebilmişti. Bey Bars bu defa da bu Ahmed’i halifelik makamına çıkardı (660=1262). Bu yeni halife de el-Hâkim

¹² Yavuz Sultan Selim, Ankara, 1969, s. 210-215.

¹³ Bu yetkililerin başında Merhum İ.H. Uzunçarşılı gelmektedir. Uzunçarşılı “*Osmanlı Tarihi*” adlı eserinde kaynak göstermeyerek şunları yazmıştır: “II. Mütevekkil ‘alâ’llah, İstanbul’da bulunduğu sırada hilâfeti Sultan Selim’e terk etmiş olduğundan bu tarihten itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 26 Receb 1342 ve Mart 1924 tarihinde hilâfeti ilgasına kadar Osmanlı padişahları dört asır büyük bir İslâm kütlesi tarafından halife olarak tanınmışlardır (TTK yayınlarından, Ankara, 1949, II, s. 280).

¹⁴ Bu ismin Bay Bars şeklinde okunması, bana göre hatalı gibi görünüyor. Çünkü bay (zengin) kelimesi kaynaklarda, daima, elif konularak bāy — بای şeklinde yazılır. Bey de umumiyetle beg (بگ) tarzında gösterilir. Bu sebeple Bey Bars’daki bey, beg’in Kıpçaklarca telaffuz edilen şekli olmalıdır. Çünkü Kıpçaklar’ın beg’i, bey şeklinde söyledikleri bilginir.

bi-emri'llâh unvanını aldı. Sayıları yirmiyi bulan Mısır Abbâsî halifeleri bu zattan gelmişlerdir.

Mısır Abbâsî halifelerinin hukukî durumlarına gelince, onlar tamamıyla sultanların memurları gibi idiler. Sultanlar emrederler, onlar da bu emirleri derhal yerine getirirlerdi. Verilen emirler karşısında tereddüd göstermek bile mevki ve itibarı kaybetmek ve dolayısıyla yoksulluğa düşmek demektir. Onun için hiçbir halife sultanın emir ve isteklerine karşı gelmemiştir.¹⁵

Halifelerin yaptıkları başka işler, sultanların biat merasiminde hazır bulunmak, dört mezheb baş kadıları ile birlikte Kale'ye (sultanlar orada otururlardı) çıkararak yeni ay, yeni yıl, Ramazan ve Kurban bayramları dolayısı ile sultanı tebrik etmek, sultan ve büyük beyler tarafından verilen ziyafetlere katılmak, sultan, sultanın yakınları ile büyük beyler ve onların yakınlarının cenaze törenlerinde hazır bulunmak, mezarlığa kadar kadırla birlikte yürümek idi. Halifelerin kendilerini, sultanlar vasıtası ile başvuran yabancı devlet reislerinin hükümdarlıklarını tasdik etmelerinin de başlıca vazifelerinden biri olduğu biliniyor. Bunda da, tabii, sultanın muvafakatı şarttı. Onların bir başka vazifeleri de, baş kadılar gibi, sultanların askerî seferlerine gitmekti.

¹⁵ Halifelerden bazıları talihsiz bir hayat geçirmişlerdir. Mesela Üçüncü Halife el-Müstekfi bi'llâh (701-740-1302-1340), değerli bir insandı. İyi kalbli, cömert, kültürlü, yazısı güzel, çevgen oyununda mâhirdi. Sultan el-Melikün-Nâsır onu çok seviyordu. Fakat kuru bir iftira yüzünden, bu faziletli insanı ilk önce kalede haps tuttuktan sonra, Kûs yöresine sürdü. El-Müstekfi orada hayata veda etti (740-1340).

Onun halefi olan el-Vâsiğ bi'llâh ise zevk ü safa içinde yaşamayı sevdiği ve bilhassa ayak takımı ile düşüp kalkmaktan hoşlandığı için halifelikten azledilmişti (740-1340).

Aynı yüzyılın ikinci yarısında Ebu Abdullah Muhammed, el-Mütevekkil 'ala'llâh unvanı ile üç defa halifelik makamına geçmiş ise de Sultan Berkuk tarafından bir müddet kalede hapsedilmişti (ölümü: 791-1389).

Kardeşi el-Mu'taşım bi'llâh ise iki defa halledilmişti. El-Mütevekkil'in oğlu el-Musta'in'e gelince o, ilk ve son defa, sultanlık tahtuna çıkarılan halifedir.

Fakat el-Musta'in, sultanlığı mecbur bırakıldığı için kabul etmişti. Mamafih hiçbir gücü olmayan sultanlığı da ancak altı ay kadar sürdü. 815 (1412) yılında sultanlığı sona erdirilen el-Musta'in, kalede hapsedilmiş, 816 (1414) da da halifelikten çıkarılıp İskenderiye'de hapse gönderilmişti. Onun orada 824 (1421) yılına kadar yattığı biliniyor. El-Musta'in'in anası *Bay Hatun* adlı bir Türk cariyesi idi. Hapisden çıktıktan sonra yine İskenderiye'de oturmuş ve parası olduğu için müreffeh bir hayat geçirerek mahpusluk yıllarının acılarını unutmaya çalışmıştır. Kardeşi ve halefi el-Mu'tezid de Gözel adlı bir Türk cariyesinden doğmuştu. El-Mu'tezid değerli bir halife idi; öyleki o, Abbâsî halifelerinin en faziletli şahsiyetlerinden biri sayılmıştır (ölümü: 1441). El-Müstekfi bi'llâh'dan sonra halife olan el-Kâim bi-emri'llâh ise hayatının son yıllarını sürgüne gönderildiği İskenderiye'de geçirmişti (ölümü: 855 = 1451).

Böylece Halife III. Mütevekkil 'Ala'l-lâh Sultan Kâni Şav el-Ğavrî (فانصو الغوری) ile¹⁶ Haleb'e gitmişti (922=1516)¹⁷.

Sultan el-Ğavrî Osmanlı hükümdarı Yavuz Selim'in ülkesine hücum edeceğinden şüphelenerek Haleb'e geldi; sonra oradan iki konak mesafedeki *Merc Dâbiğ* düzlüğünde iki hükümdar karşılaştılar. Onların her ikisi de şâir idiler: El-Ğavrî, bütün Çerkes Memlükleri gibi, Türkçe konuşuyor, hatta bu dilde şiirler yazıyor ve Türkçe şiir söyleyen ve kitap yazan müellifleri de himaye ediyordu. Kanısav'ın tefsire dair bir eseri ile Arapça bir divanı olduğu biliniyor¹⁸.

Sultan el-Ğavrî Merc Dâbiğ'ta Dâvud Peygamber'e ait olduğu söylenen mezarın yanında durarak ordusunu savaş düzenine soktu; sağında Halife el-Mütevekkil 'Alâ'l-lâh bulunuyordu. Sultan ve Halife aynı biçimde giyinmiş olup omuzlarında birer harp baltası görülüyordu. Halife'nin kırmızı renkteki sancağı, başının üzerine çekilmişti. Sultan, herbiri sarı renkteki ipek kese içinde 40 aded Kur'an nüshası taşıyan seçkin bir toplu-

¹⁶ Bu isim, bilindiği üzere, şimdiye kadar Kânşu (فانصو) veya Kânşüh (فانصوه) şeklinde okunmuştur. Fakat araştırmalarımız bu okunuşlardan hiç birinin manası olmadığı ihtimalini geniş ölçüde ortaya koymuştur. Bu sebeple bu ismin doğru okunuşunun görüldüğü üzere, Kânşav olduğu düşünülmüştür. Buradaki "şav", ismin ikinci kelimesi olup "sağ" sözünün ğ > v değişmesi ile almış olduğu şekildir. Sağ kelimesinin ise, *sağlık, esenlik*, manalarından başka sağ, tatlı, iyi, temiz, halis, sağlam, sıcak manalarına geldiği de bildiriliyor (bk. Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Luğât-it Türk dizini*, TDK, Ankara, 1986, IV, s. 480). Buna göre kâni şav (< sağ), kâni iyi, temiz gibi bir mana taşımaktadır. Kânşüh okunuşuna gelince bu, vav'ın sâkin okunması için üstüne konulan sükûn (cezme) işaretinin "he" harfi sanılmasından ileri gelmiştir.

Kânşav'dan başka, yine, kan ile yapılmış bazı isimlerin Memlükler arasında kullanıldığı görülür: kânım (فانم), cânım adı gibi), kânıbây (فانباي، قانباي = kanı zengin, kanı asil) kanı bek (فانبك، قانبك = kanı güçlü). Bu konuda daha fazla bilgi için, yakın bir zamanda yayınlanacak olan *Tarihte Türkçe şahıs adları* adlı kitabımıza bk.

¹⁷ Seferde halifelerin masrafları sultanlar tarafından karşılanıyordu. Sultan Halifeye "sefer hazırlığını gör" diye haber göndermiş, Halife de sefer masraflarını karşılamak üzere 5000 dinar veya daha fazla bir paraya ihtiyacı olduğunu bildirmişti. Fakat el-Ğavrî Halife'ye sadece 500 dinar yollamış bu, ise onu güç bir duruma sokmuş ve borçlanmak zorunda kalmıştı (İbn İyâs, *Bedâ'iy' uz-zuhûr fi vekâyi'd-duhûr*, yayınlayan M. Mustafa, Kahire, 1961, IV, s. 23, 30, 33, 36, 41, 47, 51, 60).

¹⁸ İslâm Ansiklopedisi, Kansu maddesi, VI, s. 162-164. Orada el-Ğavrî'nin vefat yılı olan 1516 tarihinin yanına sual işaretinin konmasının (s. 162) sebebi anlaşılmadı. Osmanlı ve Memlük kaynaklarının ifdelерinden el-Ğavrî'nin savaşın vuku bulduğu gün (25 Receb 922 = 24 Ağustos 1516) vefat ettiği anlaşılıyor. Her yönü ile el-Ğavrî'nin hayatının geniş bir şekilde incelenmesinin iyice bilinmeyen bir çok meseleyi aydınlığa kavuşturacağı ve bazı şüpheleri de bertaraf edeceği muhakkaktır.

luk tarafından çevrilmişti. Bu Kur'anlar arasında Halife Osman tarafından yazılmış olan Kur'ân nüshası da vardı¹⁹.

Yine Sultan'ın çevresinde Mısır'ın ünlü velisi Ahmet Bedevî'nin halifesi, Kâdirî tarikatının şeyhleri ile Mısır'ın en tanınmış kadın velisi Seyyide Nefise'nin (ölümü: 208=824) türbesinin bakıcısı²⁰ yer almışlardı. Bunlardan Ahmed Bedevî halifesinin kırmızı, Kâdirîlerin yeşil bayrakları, Seyyide Nefise Türbesi bakıcısının da siyah bayrağı vardı²¹.

Memlükler ile harbin kaçınılmaz olduğunu gören Selim Han Memlük ülkesine girerek, 922 yılı Receb ayının 21'inde (22 Ağustos 1516) Ayıntab'a (Gaziantep) gelmişti. Aynı gün bütün paşalar ve beyler çağırılıp "İttifakla sûret-i cenk tasvir olundu". Ertesi gün de "asker tertibi ve cenk ve alaylar ahvali" görüşüldü²². Ayın 25 inde Merc Dâbık'a varıldı. Memlük ordusu da daha önce aynı yere gelmişti. İki taraf da savaş düzeni aldı. Memlük ordusunun sağ koluna Şam naibi (valisi) Sîbây, sol kola Haleb valisi Hâyır Beg kumanda ediyordu. Sultan Kanısav el-Gavri göğüsde yer almıştı. Atabeg Sudun(?) el-Acemî de göğüste idi.

Osmanlı ordusuna gelince, sağ kolda Anadolu beğlerbeğisi Zeynel Paşa ile Karaman beğlerbeğisi Hüsrev Paşa ve Dulkadir beyliği hakimi Şehsûvar oğlu Ali Beğ ile Ramazan oğlu Mahmud Beğ ve Diyarbekir beğlerbeğisi Bıyıklı Mehmed Paşa yer aldılar²³. *Bunların üçü de Türkmen* idi.

Akkoyunlu hânedanından Ferahsad Bey de bu savaşta bulunmuş ise de hangi kolda yer aldığı bilinmiyor. Böylece Merc Dâbık savaşına dört ünlü Türkmen beyi'nin katılmış olduğu görülüyor²⁴.

¹⁹ İbn İlyas, IV, s. 68-69. Fakat Hazret-i Osman'ın Kur'an'ı çok yerde tarihçinin karşısına çıkar.

²⁰ Seyyide Nafise hakkında İslâm Ansiklopedisi'ne bk. (IX, s. 183-184).

²¹ İbn İlyas, V, s. 69.

²² Haydar Çelebi, *Rûznâme, Feridun Bey, Münşeatüs-selâtin*, İstanbul, 1274, I, s. 479.

²³ Şükrü (Selim-nâme, Ali Emiri Ktp., 122a) ve Hoca Sa'deddin (*Tacüt-tevârih, İstanbul, 1280, II, s. 333*). Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Rumeli kuvvetlerinin bulunduğu sol kolda yer aldığını yazarlar.

²⁴ Sultan Selim Han'ın annesi 'Âişe Hatun'un da Türkmen asıllı olduğuna burada işaret edelim. Fakat *Tarih-i Saf* müellifi Kemâleddin Efendi'nin (ölümü: 1032 = 1623) yazdığı gibi 'Âişe Hatun Dulkadir Beyi Alâüddevle'nin kızı değildir. Öyle olsa idi çağdaş kaynaklarda bir vesile ile şüphesiz bundan söz edilecekti. 'Âişe Hatun, Müverrih Mustafa Cenâbi Efendi'nin bildirdiği gibi (el-'Aylemüz-zâhir, Nurosmaniye Ktp., nr. 3098, 346^a) Amasya yöresindeki Türkmen beylerinden birinin kızıdır (vafatı 911 = 1505). Buna göre Yavuz Selim Orhan Bey'den sonra gelen hükümdarlar arasında anası Türk asıllı olan biricik pâdişahdır.

Savaş kaba kuşlukta Memlükler'in hücumu geçmeleri ile başladı. Cündî denilen ağır zırhlı Memlük atlı birlikleri en çok sağ koldaki Şehsüvar oğlu Ali Beğ ile Bıyıklı Mehmed Paşa'nın kuvvetleri üzerine yükleniyorlardı²⁵. Bu husus herhalde Memlükler'in Türkmen birliklerini daha kolay bozguna uğratacaklarına inanmaları ile ilgili olmalıdır. Fakat inandıkları gibi olmadı ve ikinci vakti ağır bir bozguna uğradılar (25 Receb 922=24 Ağustos Pazar 1516). Duyduğu derin üzüttünden El-Gavri'ye inme geldi ve bu yüzden aynı gün (yani 25 Receb Pazar) hayata veda etti²⁶. Kendisinden başka Atabey Sodun el-Acemî, Şam naibî Sibay, Trablusşam valisi Temür öz (تمراز) Safed valisi Turabay, mukademlerden yani kırk erlik beylerinden Sultan'ın yakını Beybars (بيبرس), ikinci emirahur Akbay et-Tavîl ile daha nice emirler savaş meydanında kaldılar²⁷ ve birçokları da tutsak alındılar²⁸. Bunlardan biri Haleb valisi Hâyır Beg idi²⁹.

²⁵ ...“Düşman bir zaman at eyelendirüb andan her cânibden yüriyiş idüb ekseri Şehsüvar Oğlu Ali Beğ ve Diyarbekir beğlerbeğisi Mehemed Beğ üzerine sağ cânibe yürüyüp hayli müdded ceng ü cidâl ikindiye dek kıtal olub” (Haydar Çelebi, Rûznâme, Feridun Bey, I, s. 479; Keşfi, Selim-nâme, Süleymaniye, Esad Efendi Ktp., nr. 2147, 77^a).

²⁶ Yine aynı gün cesedinin bulunduğu ve başının kesilip Selim Han'ın atının ayaklarının önüne atıldığı bildiriliyor (Şehzâde Süleyman ile Kırım Hanı'na gönderilen fetihnâme-ler, Feridun Bey, I, s. 427, 430).

Hoca Sadeddin'e göre, Gavri'nin hadım ağası hükümdarının cesedinin bulunduğu yeri bildirince Selim Han durumu anlamak için bir çavuş göndermiş. Çavuş Gavri'nin başını kesip Selim Han'a getirmiş. Selim Han çavuş'un bu hareketine kızıp onu ağır bir şekilde cezalandırmak istemiş (Tacüt-tevârih, I, s. 337). Fakat buna inanılmaz. Kısa Günlük'te (Rûznâme) şu sözlerle rastgelineyor: “Yirmisekizinci gününde divan oldu. Sultan (Gavri)'nin meyyiti haberinin ve kabrinin kande idüğün bilmek için Yular Kısdı Oğlu mirliya-i Kara Hisar-ı Şarkî İskender Beğ irsal olundu (Feridun Bey, I, s. 480).

²⁷ İbn İyas, V, s. 70, 71, 72. Haydar Çelebi'nin Rûznâme'sinde muharebede ölen memlük emirlerine dair uzun bir liste vardır (s. 479-480). Ancak bu listenin doğruluğu çok şüpheli görünüyor. Çünkü, İbn İyas Ruznâme'de zikredilen emirlerden mühim bir kısmının daha sonraki savaşlarda öldükleri ve ya tutsak alınıp hayatlarına son verildiğini yazıyor.

²⁸ Bu beyin adı İbn İyas'da, gösterildiği gibi, Hâyır Beg (s. 76), İbn Tulun da (Mufâkehâtül-hillân, Kahire, 1964, II, s. 185): Hâyır Beg ve Hâyır Beg olmak üzere iki şekilde yazılmıştır. Kısa Günlük ile (s. 453) Haydar Çelebi'nin günlüğünde (s. 484) Hâyır Beg olarak görülür. Bu sebeple Memlükler'in Haleb beylerbeyisinin adı Hoca Sadeddin (II, s. 335, 336) ve diğer bazı müverrihlerin yazdıkları gibi Hâyır Bay değil Hâyır Beg'dir. Buradaki Hâyır'da k>h değişmesi ile, belki Türkçe kayır'dan gelmiş olabilir.

²⁹ Mısırlı müellif İbn İyas savaşta Osmanlı askerinden sayılması mümkün olmayacak derecede çok asker öldüğünü yazıyor ise de (s. 71), bu sözlerin mübalagalı olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü, kaynaklarda muharebede hayatını kaybetmiş tek bir Osmanlı sancak beyi'nden bile söz edilmez Osmanlı ordusunun Merc Dâbık zaferini fazla bir güçlük çekmeden kazandığında şüphe yoktur.

Osmanlı ordusu ise savaşta pek az kayıp vermiştir; Çaldıran da olduğu gibi, paşanın ve beylerin öldüklerinden söz edilmiyor.

Halîfeye gelince o da dört mezheb başkadılarından üçü ile birlikte tutsak düşmüştü. Hanefî başkadısı Mahmud İbnüş-Şihne ise askerler ile birlikte kaçmak başarısını göstermişti³⁰. Fakat Halîfe'nin nasıl tutsak düştüğü iyice bilinmiyor. Halîfeyi yakından tanıyan İbn Tulun da bu hususta hiç bir bilgi vermiyor. Türk kaynaklarında ise halife kelimesine bile rastgelinmez. Halîfe hakkında bir çok hususta olduğu gibi bu meselede de bize bilgi veren müellif, sadece İbn İyas'tır. Yukarıda görüldüğü üzere Sultan el-Gavrî atlandığında Halîfe'nin onun sağ yanında durduğu adigeçen müverrihin sözlerine dayanılarak, bildirilmiştir. Yine ona göre Selim Han Haleb'teki ünlü Gök Meydan'da otururken, "Emîrül-mü'minîn" yani Halîfe üç mezhep kadıları ile birlikte huzuruna gelip, pâdişaktan saygı görmüş, paraya nâil olmuş, giderken de kendisine bir "dolama"³¹ giydirilmiştir. Fakat, yine İbn İyas'a göre, "Selim Şâh" Halîfe'yi göz altına almıştır. Kahire'de, hiç de haksız olmayarak, Halîfe'nin tam bir tutsak olduğu kabul edilmiştir. Bundan dolayı Tuman Bay Sultan ilân edildikten sonra, Halîfe'nin babası, sâbık Halîfe el-Müstemsik bi'llâh, oğluna "mutlak vekil" tayin edilmiştir³².

Selim Han'ın Halîfe'ye karşı tutumuna gelince, onun el-Mütevekkil'e, tabii başkadılara da, ehemmiyet vermediği anlaşılıyor. Memlûk seferine katılmış olan Osmanlı müverrihlerinin Halîfe'den hiç söz etmemeleri şüphesiz bu husus ile ilgilidir. Fazla olarak Dimaşklı müverrih İbn Tulun Halîfe ile üç başkadının şehre acınacak bir kıyafet içinde girdiklerini bildirir³³. Bu da Halîfe için gerçek durumunun ne olduğunu açıkça gösterir.

Yavuz Selim Han Mısır üzerine yürümeyerek Şam'da oturmaya başladı. Bu sırada Merhum Sultan el-Gavrî'nin yakın akrabası Ulu Davadar Tuman Bay, sultan ilân edildi (14 Ramazan 922— Ekim 1516). O, Türk memlûklerinin 47. ve Çerkes memlûklerinin de 21. sultanı sayıldı.

³⁰ İbn İyas, s. 74. Fakat Hanefî başkadısı, Dimaşk'a perişan bir halde ulaşmıştı (İbn İyas, gösterilen yer).

³¹ Dolama, görüldüğü gibi, Türkçe bir kelime olup, etekleri uzun bir tür kaftana deniliyor. Dolama'nın yine aynı manada XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Uygur ilinde ve Isığ Göl çevresinde (bilhassa Almalık şehri ve yöresinde) çok giyildiği görülüyor. Bu sebeple dolamanın Yakındoğu'ya Moğollar arasındaki Uygurlar tarafından getirilmiş olması muhtemeldir.

³² Aynı eser, s. 77, 84, 104-105.

³³ Müfâkehetül-hillân, Kahire, 1964, II, s. 90.

Selim Han Şam'dan Tuman Bay'a mektup göndererek ondan Mısır'da kendisinin valisi olmasını istedi. Selim, bu mektubunda (Zilhicce 922 = Aralık 1516) Yüce Tanrı'nın kendisini, İskender-i Zul'karneyn gibi, dünyayı doğudan batıya doğru fethetmeye memur ettiğini, Tuman Bay'ın ise para ile satın alınmış bir köle olduğu için hükümdarlığa layık bulunmadığını yazıyor. Kendisinin ise 20. nesle kadar giden hükümdarların soyundan indiğini söylüyor³⁴. Sonra şunları yazdığı görülüyor: “*Sen Halife ve kadırlara minnet ederek sultan oldun. Ancak kılıcımın hakkı olarak, aynı zamanda Gavri'nin ölümü ile bu yerlerin mülkiyeti bana geçmiştir. Bu sebeple Mısır'ın vergisini, daha önce Bağdad halifelerine yapıldığı gibi, her yıl bana göndermelisin. Çünkü Ben Tanrı'nın (ona ait olan) yer yüzündeki halifesiyim. Haremeynüş-şerifeyn'in hizmetinde de senden önde gelirim*”³⁵. Bizim dayanılmaz gücümüzden korunmak istersen parayı adımıza kestir, hutbeyi de bizim adımıza okut ve Gazze'den Mısır'a kadar olan yeri ve Mısır'ı valimiz olarak idare et. Eğer bana itaat etmezsen Mısır'a gelirim. Bu da sana ve askerlerine acı bir ölüm getirir”³⁶. İbn, İyâs Tuman Bay'ın “Selim Şah'ın”³⁷ mektubunu okuyunca çok korkup ağladığını yazar³⁸.

Bu mektupta konumuz bakımından mühim olan husus, şüphesiz, Selim Şah'ın kendisini Allah'ın yeryüzünde halifesi saymasıdır. Bu da, anlaşılacağı üzere, Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerden ileri geliyor³⁹.

³⁴ Böylece Selim Han, şüphesiz, kendisini Oğuz Han'a bağlamış bulunuyor.

³⁵ “Ene halifetullahi fi arzihî ve ene evlâ minke bi-hidmeti'l-haremeyniş-şerifeyn” (İbn İyâs, V, s. 125). Osmanlı hükümdarı bu sözleri Kur'ân'daki bazı âyetlere dayanarak söylemiştir. Bu âyetler için az ilerideki haşiyeye bk.

³⁶ İbn İyâs, s. 124-125.

³⁷ Onun şah unvanını çok sevdiği anlaşılıyor. Nitekim paralarının pek çoğunda ve ya hepsinde “Sultan Selim Şah” unvanları görülür. (H. Edhem, *Meskûkât-i Osmaniye*, İstanbul, 1334, I, s. 183-204). Şah unvanı Selim'in seleflerinde görülmez.

³⁸ Gösterilen yer. İbn İyâs, bu mektubun Türkçe sözlerinin daha çok olduğunu da bildirir. Bunun manası mektubun Türkçe yazılmış olduğudur. Selim Han Farsça divan sahibi olmakla ve şah unvanını kullanmayı sevmekle beraber, Türkiye dışındaki devletlere ilk Türkçe mektup gönderen Osmanlı hükümdarı da muhtemelen odur. Çaldıran zaferi dolayısı ile Türkistan hükümdarı Ubeyd Han'dan gelen Farsça tebrik mektubuna Türkçe mektupla cevap vermiştir (Feridun Bey, I, s. 415-416). Babasının izinde yürüyen Kanunî devrinde Türkçe, Osmanlı divanında, rakıbsız bir duruma yükselmiş ve adı geçen hükümdar zamanında dünyanın her yerine sadece Türk dilinde mektuplar yazılmıştır.

³⁹ Bu âyetler şunlardır:

— İnni câ'ilûn fî'l- arzî halifeten — Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” (Bakara suresi, 30, âyet).

Tuman Bay, Selim'in teklifini kabul etse idi, Mısır ve Mısır'dan Gazze'ye kadar olan yeri, muhtemel olarak, Hayır Beg'den daha çok yetki ile idare edecekti.

Kahire yakınlarında Ridaniye'de iki taraf yeniden karşı karşıya geldi (29 Zilhicce Cuma 922 = 22 Ocak 1517). Dulkadır hakimi Şehsuvar oğlu Ali Beğ sağ kolda, Ramazan oğlu Mahmud Beğ de sol kolda yer aldılar⁴⁰.

Ridaniye'de çetin bir savaş vuku buldu (29 Zilhicce Cuma = 22 Ocak 1517). Bu defa Memlûkler daha yiğitce savaştılar ve bahadırılık gösterdiler. Bunun neticesinde Ramazan oğlu Mahmud Beğ, Memlûkler'in Ayıntab (Gaziantep) nâibi olup Osmanlı devletinin hizmetine girmiş olan Florina sancak beyi Yunus Beğ ve sabık hazinedar Ali Ağa savaş meydanında kaldıkları gibi, Vezir-i âzam Sinan Paşa da aldığı mızrak ve ok yaralarından hayata veda etti⁴¹.

Sinan Paşa'nın ölümü orduda derin bir üzüntü yarattı. Çünkü Selim Han devrinde kazanılmış başlıca zaferlerde onun büyük bir hissesi vardı.

— Ya Dāvudu Innâ ce'álnake hâlifeten fi'l-arzi fa'hkum beyne'n-nâsi bi'l-hakkı — Ey Davud ben seni yeryüzüne halife kılacağım (insanlara) doğrulukla hüküm et (Şad suresi, 26. âyet).

— Ve huve'llezi ce'alekum hâlâife'l-arzi — Sizleri yeryüzüne halife(ler) kılan odur (En'âm suresi, 165. âyet). Ve bunun gibi diğer âyetler (Yunus suresi, 14. ve 74. âyetler).

⁴⁰ Şehzade'ye gönderilen Fetihnâme-i humâyun, Feridun Bey, I, s. 428. Bu yer alma hususu Oğuz geleneğine göre mi yapıldı? Dulkadır eli Bozok'tan, Ramazan oğulları'nın eli de Uçok'tan idiler. Fakat bu yeralma başka bir hususla da ilgili olabilir. Çünkü Merc Dâbık'ta aynı kolda idiler. Her iki Türkmen beyi Veziriâzam Sinan Paşa ile" birlikte bir yerde gizlenip, baskınları ile orduyu âdeta bunaltmış olan Göçebe Arabları, oradan çıkararak, ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. (Kısa Ruznâme, Feridun Bey, I, s. 453). Türkmen asıllı kumandanlardan Bıyıklı Mehmed Paşa ise Merc Dâbık savaşından sonra valilik merkezi olan Diyarbakır'a (Âmid = Hemid) dönmüştü. Akkoyunlu hânedanına mensup Ferahşad Bey ise sefere devam etmiştir. Ferahşad Bey çok sonra, 936 (1530) tarihinde Kanuni'nin oğullarının sünnet düğününde seçkin konuklar arasında yer almıştı. (Peçevî, Tarih, İstanbul, 1283, I, s. 154). Ferahşad Beg'in Medine'de öldüğü bildiriliyor; fakat tarihi verilmiyor (*Osman, Tevârih-i cedîd-i mir'ât-ı cihan*, yayınlayan Atsız, İstanbul, 1961, s. 10). Adının Ferahşad olduğunda şüphe yoktur.

⁴¹ Haydar Çelebi, Rûznâme, s. 485, Kısa Rûznâme, s. 453, Hoca Sadeddin, II, s. 362. İbn İyas (V, s. 145). İbn Süvar'ın yani Şehsûvar oğlu Ali Beğ'in oğlunun da savaşta öldüğünü yazar.

Fakat Memlûkler her ne kadar cesurca vuruştular ise de bu defa da yenildiler ve ağır kayıplar vererek⁴² savaş meydanını terk ettiler⁴³. İbn İyâs, savaş'tan bir gün sonra (30 Zilhicce Cuma = 23 Ocak), Halife'nin bazı Osmanlı vezirleri ve askerî birlikleri ile Kahire'ye girdiğini yazar⁴⁴. Halife'nin önünde giden münadilerce halkın güvenlik içinde olduğu, zulmün sona erip adâlet devrinin açıldığı bu sebeple rahatça alış-veriş etmelerini duyuruyor, evlerine sığınmış olan Sultan'a ait Çerkes memlûklerini haber vermeleri, vermeyenlerin evlerinin önünde asılacaklarını bildiriyorlardı⁴⁵. O gün (30 Zilhicce) Kahire'de Osmanlı hükümdarı adına hutbe okundu⁴⁶. Hutbede Osmanlı hükümdarı için: "Allahümme unsur es-Sultân ibnüs-sultân Mâlikil-berreyn ve'l-bahreyn, Kâsire'l-cayşeyn ve Sultânel-'Irâķeyn ve Hâdime'l-haremeyni's-şerîfeyn, el-melikel Muzaffer Selîm Şâh Allahümme unsurhu nasran 'azîzen ve ifteḥ lehü fetḥen mubnen, Yâ mâlikü'd-dunyâ ve'l-âhireti, Yâ rabbü'l-'âlemîn" şeklinde dua edildi⁴⁷.

3 Muharrem'de (26 Ocak) Selim Han bir kısım hassa askeri ve vezirleri ile Kahire'ye girmiş ve seyrede seyrede şehrin öbür tarafından çıkıp Nil kıyısındaki Bulak'da ordugâhını kurmuştur. Selim Han şehir içinden geçerken halk kendisine yüksek sesle dua etmiştir⁴⁸. İbn İyâs bu geçiş esnasında Halife ile başkadıların Sultan'ın önünde gittiklerini bildirir. Yine aynı müverrih bu geçiş dolayısı ile bir de şâyia nakleder. Buna göre İbn 'Usmân (Osman Oğlu) Şam'da iken nedimlerine Mısır'a girdiğinde evlerini yakacağını, halkını da kılıçtan geçireceğini söylemiş ise de Halife güzel sözlerle onu bu fikrinden vazgeçirmiş⁴⁹. Fakat bu şâyianın çok basit bir

⁴² Haydar Çelebi'ye inanmak lâzım gelirse (s. 485) ölenler arasında Emîr Silah Ürkmes (= Ürkmez), Emîr Meclis Yahşî Bay, Büyük Mîrahur Enes Bay, Ulu Hâcib Tolada Bay ve Emîrül-ümera Asut Bay (?) ve binbaşılardan Can Bulad (Pulat), Hayır Beg el-Mimar, Ulu Devadar Allân, Kanısav Kavuşlu(?), Sodun Ulu Beg, İrek, Üzürmük(?) gibi büyük emirler ile *kırk erlik* ve *on erlik* beylerinden ve hasekilerden bir çokları vardı. Mısırlı müverrih İbn İyâs bunlardan ancak bir ikisini zikreder (V. s. 146).

⁴³ İbn İyâs V, s. 147. Haydar Çelebi şehrin zaptının ve halka aman verildiğinin bildirilmesinin 1 Muharremde (24 Ocak) olduğunu yazar (s. 485) doğrusu bu olmalıdır.

⁴⁴ Gösterilen yer.

⁴⁵ Haydar Çelebi, s. 485; İbn İyâs, V, s. 148.

⁴⁶ İbn İyâs, s. 148.

⁴⁷ Haydar Çelebi, s. 485; İbn İyâs, s. 150.

⁴⁸ s. 150.

⁴⁹ Gösterilen yer.

uydurma olduğu şüphesizdir. Halife'ye gelince, daha önce de belirtildiği üzere, bizim kaynaklar da, bir tek istisna ile ondan asla söz edilmez.

Muharrem ayının dördüncü Salı gecesi⁵⁰ Tuman Bay 7000 kadar asker ile Kahire'ye girip şehirdeki Osmanlı askerinin hepsini öldürmüş ve hatta Bulak'ta bulunan Osmanlı ordugâhına baskın yapmak istemişti. Gür Boğa (<Kür? Boğa) adlı bir memlük askeri arkadaşı ile birlikte bunu haber verince sabaha kadar top ve tüfenk atılmıştı. Her halde bundan dolayı baskından vazgeçen Tuman Bay⁵¹ hendekler kazarak, tokatlar (duvar gibi engeller) düzerek şehrin savunmasına girişti. Aynı ayın 5., 6. ve 7. günleri iki taraf arasında Kahire mahalle ve sokaklarında çetin vuruşmalar oldu. Üçüncü günün ikinci vaktinde Memlükler'in kesin bir yenilgiye uğradıkları görüldü. Urban ve Cündîden (eğitim görmüş kendisi ve atı zırlı Memlük askeri) 4000 kişi ölmüş, fakat Tuman Bay kaçmaya muvaffak olmuştu⁵².

Yine İbn İyâs'a göre 8 Muharrem (31 Ocak) Cumartesi günü Osmanlılar Tuman Bay'ın üç günlük savaş esnasında karargâh yaptığı Şeyhu câmiini ve çevresindeki evleri yakmışlar, Câmiin hatîbini de öldürmek istemişlerdir. Fakat Halife hatîb'in hayatını kurtarmıştır⁵³.

Aynı muverrih, Halife el-Mütevekkil'in bu zamanında Mısır'da, buyuran, sözü geçen, istenileni yapabilen bir mevkide bulunduğunu, bundan dolayı, el-Mansur Osman (ölümü:1453), el-Müeyyed Ahmed (ölümü: 1461) ve ez-Zâhir Hoşkadem (ölümü: 1461) gibi sultanların oğullarının Halife'nin evinin dehlizlerinde oturduklarını, emirlerin, uluların, ileri gelenlerin ve yüksek devlet memurlarının oğulları ile emirlerden bir topluluğun onun evinde gecelediklerini yazıyor. Fakat, Yine İbn İyâs'a göre, Halife onlara ehemmiyet vermiyordu. Kahire ile ilgili mektubu ve insanlar hakkındaki şefaati Osmanlı vezirlerince reddolunmuyordu. Ona ait im (alâmet=renk) Kahire'deki evlerin çoğuna vurulmuştu. Bu zamanda o, sözünün geçmesi ve azâmeti ile Mısır sultanı gibi olmuştu. Halk ona, ba-

⁵⁰ Kısa Rûznâme (s. 453) ve İbn İyâs (s. 153) bu tarihi veriyorlar. Haydar Çelebi: "Dördüncü günü geçüp Ciharşenbe gecesi içinde" diyor (s. 486). Hoca Sadeddin Muharrem'in 6. Salı günü olduğunu söylüyor (II, s. 362-363). Burada (4 yerine 6 yazılarak) bir zühul söz konusu olmalıdır.

⁵¹ Yani Duman gibi bey, demektir. Tuman (>Duman) nadir kullanılan Türkçe adlardan biri değildir.

⁵² Kısa Rûznâme, s. 452; Haydar Çelebi, s. 486; İbn İyâs, s. 153-155; Hoca Sadeddin, II, s. 362-363.

⁵³ s. 155-156.

ba ve dedelerinin görmediği para ve armağanlar takdim etmişti. Hatunlardan bir zümre haremünün dehlizlerine sığınmıştı. Ak Birdi'nın kızı ve Tuman Bay'ın karısı da onun evinde oturuyordu. Sultan Selim bu hatunu kendisine çok para ödemeye mahkum etmişti. Halife Selim'e bu paradan mühim bir kısmını indirtmeye muvaffak olmuştu. Böylece hatunlardan pek çok armağan almıştı. Bütün bunlardan Halife şaşkın bir duruma düşmüştü. Bunun böyle devam edeceğini sandı. Fakat devam etmedi⁵⁴.

Yine aynı müverrihe göre Kahire'den kaçıp el-Behnasa'ya gelen Tuman Bay, burada bir müddet oturduktan sonra, bu şehrin kadısını Halife'ye göndererek ondan hayatını bağışlaması için Sultan Selim katında şefaatte bulunmasını istediği şayiası çıkmıştı. Gerçekten az sonra Tuman Bay'ın Selim'e mektup gönderip hâlâ istiyorsa kendisinin Mısır valisi olma teklifini kabul edeceğini bildirmişti. Bunun üzerine eski Anadolu tımar defterdarı Mustafa Çelebi gönderildi. Dört mezheb kadıları, Halife'nin *devadarı* Birdi Beg ve Tuman Bay'ın elçisi de Mustafa Çelebi'ye refakat ettiler. Fakat Mustafa Çelebi ve yanındaki "Türkler ile Hanefi başkadısı, kardeşi ve el-Behnasa kadısı da Tuman Bay'ın adamları tarafından öldürüldüler. Üç kadı ile Halife'nin *devadarı* Birdi Beg ise hayatlarını güçlkle kurtardılar⁵⁵.

Bunun üzerine Tuman Bay'ı yakalamak için yeniden harekete geçildi. Onun İskenderiye yolu ile Suriye'ye gitmek istediği ele geçirilen bir *dil*'den

⁵⁴ s. 157-158.

⁵⁵ İbn İyâs, V, s. 166-167, 173. İbn İyâs Osmanlı elçisinin Muslihiddin adını taşıdığıını söyler (s. 164). Haydar Çelebi bu hususta şunları yazıyor: "...Onuncu gününde (923 yılı Saferinin) Tuman Bay'dan gerü ol kadı gelüp tekrar amân hükmün bi'l-müşâfehe taleb eyleyüp bir mu'temed âdem istedi. On birinci gününde paşalar divâna gelüp Tuman Bay'ın gelmesin ve âdem gönderilmesin tedbir ettiler. Halife ve dört mezheb kadıları Hüdâvendigâra (yani Selim'e) bile varup bi'l-müşâfehe Hünkâr amân ihsan eyledi. On ikinci gününde oturak olup Âl-i Abbâs'dan Halife el-Müttevekkil 'ala'l-lâh Mevlânâ Muhyiddin ki mahrûse-i Mısır'da Halife-i 'Abbasiyye bakiyyesinden âdemisiyle dört mezheb kadısı ve sâbika Anadolu defterdarı olan Mustafa Çelebi ilçi tayin olunup ve Tuman Bay'dan gelen 'Abdüsselâm nam kadı ile bile götürülüp hükm-i şerif yazıldı. Ve Hâyra Beg'den (=Hâyır Beg) ve Halife'den mekâtib irsâl olundu... Tuman Bay cânibinden âdem gelüp sâbika irsal olunan Mustafa Çelebi'yi ve mezâhib-i erba'a kadılarını hasâret idüp bi-esrihim katleylediği arzolundu" (Ruznâme, s. 487). Halife ile ilgili Haydar Çelebi'de sadece bu haber vardır. Yukarıda bir istisna olarak söylediğimiz işte budur. Görüldüğü üzere Haydar Çelebi Halife'nin adını dahi bilmiyor ve adının Muhyiddin olduğunu söylüyor. Bu, Halife'nin divanca yakından tanınmadığını gösterir. Sonra 4 mezheb başkadılarının öldürüldüğü hakkında muellifimizin sözlerinin doğru olmadığı görülüyor. Nitekim İbn İyâs bu hadisenin doğrulandığını sonra ifade etmiştir (s. 181).

öğrenildi. Bunun üzerine Rumeli beğlerbeğisi Mustafa Paşa, Şehsüvar oğlu Ali Beğ, Osmanlı hizmetine girmiş olan Can Birdi Gazâlî ılgarla arkasından gittiler ve onu Buhayra yöresinde yakalayıp Pâdişah'ın katına getirdiler⁵⁶.

Çok geçmeden de, beklenildiği gibi, Tuman Bay'ın hayatına son verildi (Rebiyülevvel 923 = 13 Nisan 1517). Böylece Memlûk devleti ve onun halifelik müessesesi kesin olarak ortadan kalkmış oldu. Artık Selim Han gezintilere çıkabilir ve eğlence meclisleri kurabilirdi⁵⁷. Mamafih diğer taraftan da dönüş hazırlıklarına başlandı. Bununla ilgili olarak Kahire Yahudilerinden seçilmiş bir topluluk daimî olarak oturmak üzere çocukluk çocukları ile birlikte İstanbul'a gitmek üzere yola çıkarıldı. Bunları mühendisler ile yapı ustaları, doğramacılar, duvarcılar, taşçılar, mermerciler, demirciler ve diğerlerinden müteşekkil zanaatçılardan bir zümre takibetti. Ondan sonra da Memlûk Sultanları ile büyük beylerin neslinden gelenler, teslim olmuş bazı emir ve askerler, tanınmış tâcirler, kadılar, yüksek devlet memurları, şeyhler, âlimler, ünlüler ve ileri gelenlerden birçoğu da İs-

⁵⁶ Şehzade Süleyman'a gönderilen fetihnâme, Feridun Bey, s. 439; İdris'i Bidlisi'nin inşasıyla Şirvanşah'a gönderilen uzun fetihnâmede sıkıştırılması dolayısıyla Batı Mısır'daki Buhayra'ya doğru kaçmaya başlaması büyük emirlerden Şehsüvar oğlu Ali Beğ, Bâli Beğ, Hıyır Beğ ile Can Birdi Gazali'nin Rumeli beğlerbeğisi Mustafa Paşa'nın yoldaşlığında, ılgar ile arkasından yürüyüp, Buhayra'da yetişerek yanındakileri bertaraf ettikten sonra tutak alındığı yazılmıştır (Feridun Bey, s. 443).

Haydar Çelebi Rûznâmesi'nde: "Yedinci vâki olan rûz-i pîrûzda Tuman Bay Sultan'ın girifti haberi geldi. Askerde ve hâtır-ı ferhunde-i pâdişahîde envâ-i meserret hâsıl oldu. Mezkûr Tuman Bay Demenhûr nam kasabaya karib Buhayra nam mevzide ki serhadd-i havl-i bâdiye-i magribdir Nil-i geçüp halâs olmak dâiyesin eyleriken Şehsüvar Oğlu Ali Beğ ve sair beğler akibinden irişüp kılıç korkusundan kendisini suya atup girdâb-ı hayretde mustağrak iken boğazına kemend atılup sudan çıkarıldı" denilmektedir (s. 488-489).

İbn İyâs'a göre ise Tuman Bay bozguna uğradıktan sonra kaçarken Buhayra göçebe Arablan'nın şeyhleri Hasan b. Mer'î ile kardeşine rastgelmiştir. Tuman Bay Hasan'ı eskidenberi tanımakta olup aralarında dostluk vardı. Bununla beraber Tuman Bay gadretmiyecilerine dair Kur'ân üzerine yemin ettirdikten sonra onlara konuk olmuştur. Fakat Tuman Bay çok geçmeden Urban tarafından kuşatıldığını, az sonra da Osmanlı askerlerinin geldiğini görünce Arab şeyhinin yeminine rağmen kendisine gadrettiğini anlamıştı (s. 174-175). İbn Zümbül'de de, İbn İyâs'ı teyideden kayıtlar görülüyor.

⁵⁷ "On üçüncü gününde (Rebiyülevvel 923 = Nisan 1517) Mısır cânibine mürâcaat olunub timsah saydı seyriçün göl üzerine varıldı... On beşinci gününde Hüdâvendigâr saatle süvar olup *Ehram Dağlarını* seyrana gitti" (Haydar Çelebi s. 489). Bu geziler Tuman Bay yakalandıktan sonra yapılmıştır. Başka bazı Türkçe eserlerde de ehramlardan böyle (yani Ehram dağları şeklinde) bahsedildiği görülüyor. Tuman Bay'ın hayatına son verilmesinden sonra da Ümmül-Kıyas adasına giderek" erbab-ı sazla âli sohbet eylemiş", bir gece de otağ önünde ateşbâzlar türlü "san'atlar" göstermişlerdir (aynı eser, 489).

tanbul'a gönderildiler⁵⁸. İbn İyâs gönderilenlerin 1800 kişi veya ona yakın sayıda olduğunu yazar⁵⁹.

Bu gönderilenler ve ya sürülenler arasında Halife ile amcasının oğlunun oğulları Ebu Bekir ve Ahmed ile dünürü Has Beg'in oğlu Muhammed de vardı⁶⁰. Halife'nin babası sürgünden muaf tutulmuştu. Çünkü yaşlı olduğu gibi, gözleri de görmüyordu. Sürgüne tâbi olanlar İskenderiye'den deniz yolu ile gönderiliyorlardı. Onları İstanbul'a götürmeye vezirlikten azledilip Mora sancak beyliğine tayin olunan Küçük Sinan Paşa memur edilmişti⁶¹. Sürgün çıkarma işi Vezir Mehmed Paşa ile Kadıasker Zeyrek Zade'ye verilmişti⁶².

Anlaşılabacağı üzere bu sürgünler, Yahudiler ve zanaatkârlar müstesna olmak üzere, Memlûk devletinin diriltilmesi için girişilecek bir teşebbüsü önlemek ve Osmanlı hakimiyetini sağlam bir temele oturtmak gayesi ile yapılmıştı.

Halife, kendisinin İstanbul'a gönderilmesine karar verildiğini haber alınca çok üzölmüş fakat, gitmek için hazırlanmaktan başka yapılacak bir şey olmadığını anlamıştı⁶³.

Bu tedbirden sonra Selim Han Memlûkler'in Haleb Vâlisi Hâyır Beg'i (Bek?) Mısır valiliğine tayin etmekte hiç bir mahzur görmedi. Fakat

⁵⁸ V, s. 182-184.

⁵⁹ s. 188.

⁶⁰ Aynı eser, V, s. 183, 184; İbn Tolun, II, s. 78. Yine İbn İyâs'a göre Kahire halkı Halife'nin İstanbul'a gönderilmesinden sonderecede müteessir olarak: "*halîfelik Mısır'dan İstanbul'a gitti*" demişlerdir (V, s. 185).

⁶¹ Haydar Çelebi, s. 489; Keşfi, Selimnâme, Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi, nr. 2147, 115 a-b. Selim Han İskenderiye de gördüğü Küçük Sinan Paşa'nın bir akrabasına Sinan Paşa'yı beklemeden sürgünleri İstanbul'a götürmesini buyurmuştu (Haydar Çelebi, s. 490).

⁶² Vuzerâdan Mehemmed Paşa ve Kadıasker (>kazasker) Zeyrek Zâde şehri Mısır'dan sürgün çıkarmağa mübaşeret eylediler" (Haydar Çelebi, s. 489).

⁶³ İbn İyâs, V, s. 183, 184. Müverrih Cenâbî, Yavuz'un Halife'yi tevkif ederek (kabaza 'alâ el-Mütekkil hazâ) İstanbul'a götürdüğünü ve Yedi Kule'de hapsedtiğini yazar ise de doğru değildir. Çünkü, böyle bir harekete lüzum yoktu (*el^c Aylemüz-zâhir fi'l-evâil ve'l-evâhir*, Nurosmaniye Ktp., nr. 3098, 182^a). Karamanî (*Âsârul-evvel*, Nurosmaniye Ktp., nr. 3155, 109^a) ile Müneccim Başî'nin (*Câmü'd-düvel*, Süleymaniye, Esad Efendi Ktp., nr. 2101, 225^b) verdikleri bilgiler Cenabî'nin sözlerinin tekrarından başka birşey değildir. Diğer çağdaş Mısırlı bir müverrih olan İbn Zünbül'de Halife ile ilgili her hangi bir habere rastgelemedim.

Kahire'de 4000 asker bırakılarak⁶⁴ ve Hayır Bey'in çoluk çocuğu İstanbul'a götürülerek⁶⁵ gereken ihtiyatî tedbirlerin alınması da ihmal edilmedi. Böylece Selim Han tam bir gönül rahatlığı içinde Mısır'dan ayrıldı (22 Şaban 923 = 10 Eylül 1517). O, Mısır'da 8 aya yakın bir zaman kalmıştı. Şam'a vardığında (21 Ramazan 923 = 7 Ekim) cesur veziri, Yunus Paşa artık hayatta değildi⁶⁶.

Osmanlı hükümdarı kışı Şam'da geçirdi. Büyük Mutasavvıf Muhyiddin İbnül Arabî'nin türbesini yaptırdığı gibi, yanında da gerçekten güzel bir câmi inşa ettirdi; bir de imaret kurup bu külliye için zengin vakıflar tahsis etti. Böylece Fâtih hükümdar Şeyh-i Ekber'e olan bağlılığında samimi olduğunu fiilen isbat etmiş oldu.

Şam valiliğini de Memlükler'den Can Birdi (= Can Verdi) el-Gazâlî'ye verdikten sonra 11 safer 924 de (22 Şubat 1518); Şam'dan hareket etti. Osmanlı hükümdarı Şam'da dört aydan fazla bir zaman kalmıştı. Selim Han uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a vardı (17 Receb 924 = 25 Temmuz 1518); geceleyin gemi ile saraya gittiği için karşılama töreni yapılmadı⁶⁷.

Gerçek böyle olmakla beraber, Mısırlı müverrih İbn İlyas başta Halife olmak üzere bütün sürgünlerin "Hündkârı" şehir dışında karşıladıklarını yazmaktadır. Hatta Halife pâdişahı görünce atından inmek istemiş ise de Selim Han inmesine mani olmuştur⁶⁸.

İbn İlyas'ın Halife ile ilgili sözlerinde mübalağa ve hatta doğru olmayan bazı haberlerin bulunduğu şüphesizdir. Kesin olan husus şudur ki Selim Han Halife'ye karşı ilgisiz ve kayıtsız kalmıştır. Onun üç başkadı ile birlikte Haleb'den Şam'a perişan bir halde gelmesi, Tuman Bay'a gönderilecek Osmanlı elçisine refakatta bulunmaya memur edilmesi ve diğer Mısırlılarla birlikte İstanbul'a sürülmesi bu ilgisizlik ve kayıtsızlıktan ileri gelmiştir.

⁶⁴ Bu 4000 askerin 1000'i yeniçeri, 1000'i sipahi, 1000'i Anadolu askeri (her halde gönüllü), 1000'i de Rumeli askeri (herhalde gönüllü) idi. Her bir birliğin başında, bir kumandan vardı (Haydar Çelebi, s. 492).

⁶⁵ İbn İlyas, V, s. 362.

⁶⁶ Çünkü, yolda Mısır'ın Hayır Beg'e verilmesinden dolayı hükümdarını sert bir şekilde tenkid etmiş, Yavuz da onun hayatına son vermişti.

⁶⁷ Kısa Rûznâme, s. 458.

⁶⁸ V, s. 272.

Fakat aynı müellifin bahsettiği şu haber doğru idi. Halife el-Mütevekkil'in amcasının oğlu Halil'in çocukları Ebu Bekir ve Ahmed halifelğe ait gelirden kendilerine tatmin edici bir hisse vermediğini ileri sürerek Halife'ye karşı kızgınlık duymakta idiler. Bu sebepten "Hundkâra" ihbarda bulundular. Buna göre Halife Mısır'da iken bir kısım Memlûk emirinin öldürülmelerinden önce kendisine emaneten bıraktıkları para ve değerli eşyalar ile Tuman Bay'ın karısı ve kaynanasına ait paranın üstüne oturmuş olduğu gibi (ka'da 'alâ vedâi' kesireten), öldürülen büyük emirlerin karılarından da pek çok para almıştır. Bundan başka el-Mütevekkil İstanbul'da kendisine yakışmıyacak bir hayat sürmeye başlamış, bununla ilgili olarak çalgı çalan câriyeler satınalmıştır. Sonra Halife, akrabalarının aleyhindeki faaliyetlerini öğrenince hisselerini de kesmiş onlar da "Hundkâr'a" şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine Hundkâr gelirin üçü arasında eşit bir şekilde paylaşılmasına karar vermiş ve bu kararın uygulanması için Kahire'ye adam gönderilmiştir⁶⁹.

Halife'nin emânet olarak kendisine tevdi edilmiş olan çok miktardaki para ve değerli eşyanın üzerine yatmasına çok kızan "Hundkâr", Halife'yi Yedi Kule'de⁷⁰ hapsedirmiştir⁷¹.

Az sonra adı geçen Müverrih Halifenin, 926 yılının Zilkade ayında (1520 Ekim-Kasım) babasına gelen bir mektupta "Hundkârın" vefat ettiğini bildirdiğini yazmıştır⁷². Filhakika büyük hükümdar Sultan Selim Şah, 926 yılı, Şevval ayının 9. Perşembe günü (22 Eylül 1520) hayata gözlerini yummuştu. İmparatorluğun her yerinde olduğu gibi, Kahire'de de onun için Türk geleneğine göre üç gün yas tutulmuştur⁷³.

Aynı ayda (Şevval = Eylül) gelen diğer bir mektupta ise Halife'nin yeni hükümdar Sultan Süleyman tarafından serbest bırakılarak kendisine günde 60 akça maaş tahsis edildiği bildirilmiştir.⁷⁴

⁶⁹ İbn İyâs, V, s. 317-318.

⁷⁰ İbn İyâs (V, s. 352)'da: Seb' u'l-Ḳulleyât yani Yedi Kule'nin Arabçası.

⁷¹ s. 352-353. Bu haber Kahire'ye Ramazanın 20'sinde (= 12 Eylül 1520) gelmişti.

⁷² V, s. 360.

⁷³ Aynı eser, V, s. 360, 362-363. Ayın yirmisinde Kahire meydanlarında 2 münadi Türkçe ve Arabça olarak: El-Melikül-Muzaffer Selim Şah'a Allah rahmet eylesin, el-Melikül-Muzaffer Sultan Süleyman'ın başarıları için de dua ediniz" diye bağırıyorlardı. Münadilerin Türkçe de nida etmeleri Osmanlı hakimiyeti ile ilgili olmalıdır. Memlûkler devrinde Türkçe de nida edildiği hakkında kaynaklarda bir kayda rastlemedim.

⁷⁴ Aynı eser, V, s. 365. Halifeden başka sürgünlerden daha bir çok hapsedilmiş kişiler de serbest bırakılmışlardı (gösterilen yer).

Ertesi yıl (927 = 1521) Halife'nin Mısır'da yaşayan babası sâbık Halife el-Müstemsik bi'llâh Yakub vefat etmiştir (19 Rebiyül-âhir Perşembe 927 = 29 Mart 1521). Bu zat ümmi idi, yani okur yazar değildi. Bununla beraber 11.5 yıl halifelik makamında bulunduktan sonra görmesi epeyce zayıfladığı için kendi isteği ile mevkini oğlu Muhammed'e bırakmıştı. El-Müstemsik bi'llâh faziletli bir insan olduğu için herkesden saygı görmüştü⁷⁵.

Yeni Osmanlı hükümdarı Süleyman Han sürgünlerin çoğunun Mısır'a dönmesine izin vermişti. Bununla ilgili olarak sürgünler kabileler halinde Kahire'ye geldiler (927 = 1521). Onlardan bazıları veya bir çoğu İstanbul'da kalmak istemiş olmalıdırlarki bütün Mısırlılar'ın gecikmeden ülkelerine dönmeleri, gecikenlerin cezalandırılacakları bildirilmişti. Bu sebeple Melik Eşref İnal'ın torunu, el-Gavri'nin oğlu, Halife ve daha bazılarından başka bütün sürgünler Mısır'a döndüler⁷⁶.

İbn İyas'ın tarihi 928 (1521-1522) yılında vukubulan olayların anlatılması ile sona ermektedir. Halife'nin bundan sonraki hayatı hakkında ancak umumî tarih yazan bazı müverrihler biraz bilgi vermektedirler. Bu müverrihlerden Mustafa Cenâbî'ye (ölm. 999 = 1590) göre Yavuz Selim Halife el-Mütevekkil'i Kahire'de tevkif ederek İstanbul'a getirip Yedi Kule'de hapsedmiştir⁷⁷. Ancak Sultan 926 (1520) yılında ölümüne yakın bir zamanda Halife'yi hapisten çıkararak kendisine günde 60 akça tahsis etmiştir. Bunun üzerine el-Mütevekkil Mısır'a dönmüş ve ölünceye kadar orada yaşamıştır. Onun Ömer, Osman ve Yahya adlı üç oğlu olup bunlardan Yahya o hayatta iken ölmüştür. Diğer oğulları kendisinden sonra Osmanlı hazinesinden maaş almışlardır⁷⁸.

Anlaşılabacağı üzere Cenabî'nin verdiği bilgilerden bazılarının doğru olduğu kabul edilemez. Bunlardan biri Selim Han'ın Halife'yi tevkif ederek İstanbul'a götürmesi, diğeri de ölümüne yakın bir zamanda onu salıvermesidir. Yukarıda görüldüğü gibi, Halife'yi serbest bırakan babasının ölümü üzerine tahta geçen Sultan Süleymandı. Maaşı da tahsis eden aynı

⁷⁵ İbn İyas, V, s. 388-390.

⁷⁶ Aynı eser, V, s. 394-395, 397-398, 402-403. Selim Han'ın İstanbul'a sürdüğü Memlük emirleri ile askerlerinin de dönmelerine müsaade edilmemişti (s. 403).

⁷⁷ "Lemmâ estevlâ es-Sultanu'l-âzam Sahibü'r-Rûm ve'l-İrâk ve' d-Deylem Selim Hân bin Bâyezîd Hân 'alâ Diyâril-Mısıriyye bi'l-âmi isneyni ve 'işrine ve tis'imieti kabazâ 'alâ'l-Mütevekkil hâzâ ve 'âde bihi ile'r-Rûm ve habese fi seb'i kılâl mevsumetun bi Yedi Kule (el-Aylemüz-zâhir fi'l-evâil ve'l-evâhir, Nurosmaniye Ktp., nr. 3098, 182*).

⁷⁸ Gösterilen yer.

hükümdardır. Kahire'ye de hemen dönmemiş, ancak 929 (1522-1523) yılında Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.

Yine umumî tarih yazarlardan el-Karamanî (ölümü: 1019 = 1611) Cenâbî'nin verdiği bilgileri aynen tekrar ettikten sonra Halife'nin vefat tarihini veriyor. Buna göre el-Mütevekkil 945 yılı Şaban ayının 12 sinde (3 Ocak 1539) vefat etmiştir. Bu tarihin doğru olduğunu kabul edebiliriz. Çünkü ay ve gün de verilmiştir⁷⁹.

Müneccim Başî (ölümü: 1113 = 1702) Cenâbî ve Nuhbetüt-tevârih ve'l-ahbâr müellifi Mehmed'e dayanarak bilgi vermiştir. Münecim Başî'nin Nuhbe'den naklettiğine göre Sultan Süleyman Halife'ye itibar etmiş onu, babası el-Mütemessik'in ölümü üzerine 927 (1521) de Kahire'ye göndermiştir. El-Mütevekkil halife olarak Mısır'da daha 23 yıl yaşamıştır. Ölümü üzerine de halifelik sona ermiştir⁸⁰.

Az yukarıda da işaret edildiği gibi, Halife'nin Mısır'a dönmesinin babasının ölümü üzerine ve bunun 927 (1521) yılında olduğu sözleri doğrudur. El-Mütevekkil'in Mısır'a döndükten sonra ölünceye kadar 23 yıl halife unvanını taşıması, buna ehemmiyet verilmemesi ile ilgilidir. Bu arada 929 (1522-1523) yılında Mısır'da sultanlığını ilan eden Osmanlı valisi Hain Ahmed Paşa'nın sultanlığını onaylatmak için Halife ile dört mezheb kadılarına baskıda bulunduğu rivayet edilmiştir⁸¹.

SONUÇLAR

1 — Osmanlı hükümdarı Yavuz Selim'in Mısır'daki son Abbâsî halifesi el-Mütevekkil 'alâ'l-lâh Muhammed'den halifeliğin hak ve yetkilerini devraldığı hakkında çağdaş *hiç bir kaynakta bilgi yoktur*. Hatta Mısır seferi ile ilgili fetihnâmeler, rûznâmeler ve vekâyinâmeler gibi çağdaş Türk kaynaklarında Halife'nin adı bile geçmiyor⁸². Tabii bu husus Halife'nin önemsenmemesinden ileri gelmiştir.

⁷⁹ Ahbârud-düvel ve âşâru'l-evvel, Nurosmaniye Ktp., nr. 3155, yap. 109^b.

⁸⁰ Câmiüd-düvel Süleymaniye, Esad Efendi Ktp., nr. 2101, 225^b.

⁸¹ Halil Edhem, Düvel-i İslâmiye, s. 19; aynı müellif, Melik Tuman Bay II adına Çorlu'da bulunan bir kitâbe, s. 39.

⁸² Daha önce de bahsedildiği üzere sadece Haydar Çelebi'nin Rûznâmesinde (s. 487) Tuman Bay'a gönderilecek Osmanlı elçisine dört mezheb kadıları ile temsilcisinin refakatta bulunmaya memur edilmesi dolayısıyla unvanı ve yanlış olarak da adı zikredilmiştir.

2 — Halîfede diğeri Mısırlılar'la birlikte İstanbul'a sürgüne gönderilmiştir. Halife orada, bir rivayete göre Eyub Sultan Câmîinde⁸³, diğeri bir rivayete göre de Ayasofya Câmîinde⁸⁴ muhteşem bir merasimle halîfeliği Selim Han'a devretmek yerine Yedi Kule hapishanesinde ona gasbettiği para ve eşyanın hesabını vermiştir.

3 — Osmanlı hânedanı ve aydınları, Müslüman hânedanların çoğu gibi, Kur'an'daki âyetlere bağlanmışlardı. Fazla alarak onlar Hazret-i Peygamber'e isnad edilen "*Benden sonra halîfelik sadece 30 yıl sürecektir*" hadisinden de haberdar idiler. Bu sebeple Fatih devrinden itibaren hükümdarların resmî vesikalarda halife unvanı ile de anıldıkları görülür:

— Fâtih, oğullarından Şehzâde Mustafa'ya gönderdiği mektupta onun için nevr-i hadîka-i hilâfet (hilâfet bahçesinin çiçeği)⁸⁵, Şehzâde Cem'e yol-ladığı mektupta da onun için nûr-ı hadâka-i hilâfet (=hilâfet gözbebeğinin nuru) demektedir⁸⁶.

— Fatih devrine ait başka bir vesikada Fatih için: "Sultânül-İslâm zil-lul-lâhu 'al-el-enâm mâliku rikâbil ümem Hâlifetullahu fi'l-'âlem mâliku serîri'l-hilâfeti bi'l-istişkâk"⁸⁷ deniliyor.

— "El-Hâletu hâzihi Cenâb-ı hilâfet meâb cânibinden iftihârüz-z evvâkin İskender Beğ kuluñuz"⁸⁸.

— "Halledallâhu Te'âlâ fi basîti'l-arzi mülkehu ve hilâfetehu ve sultânehu ve efâze 'alâ'l-âlemîn feyze 'adlihi ve merhametihi"⁸⁹.

⁸³ Bu rivayet bir gerçek gibi İ.H.Danişmend tarafından zikredilmiştir: "Halife orada kılıç kuşatarak hilâfeti Yavuz Selim'e devretmiştir" (Izahlı Osmanlı tarihi kronolojisi, İstanbul, 1948, II, s. 37). Bu rivayetin nereden geldiği tesbit edilemiyor.

⁸⁴ Ayasofya rivayeti M. Ata'nın Enderun tarihi'nde görülmektedir. Orada Halife, Selim Han'a hilâfeti devrettiğini aynı zamanda maddeten de göstermek için hil'at giydirmiş (İstanbul, 1291, I, s. 91; bu eserden naklen Namık Kemal, Evrak-ı perişan, İstanbul, 1301, s. 347). H. Edhem bu rivayete inandıkları için M. Ata ile Namık Kemal'i şiddetle tenkid eder ve bu rivayetin enderundan çıktığını söyler. (Melik Tuman Bay II adına Çorlu'da bulunan bir kitâbe, s. 43-44). Birçok hocamızın tarihine ehemmet verdikleri Hayrullah Efendi'nin de (ölümü: 1866) halîfeliğin devredildiğine inandığını (Tarih, İstanbul, 1273, X, s. 3) Halil Edhem bildirmektedir (aynı eser, s. 43).

⁸⁵ Feridun Bey, I, s. 279.

⁸⁶ Aynı eser, I, s. 283.

⁸⁷ Belleten, XXI, sayı 83, 1957, s. 284.

⁸⁸ Fâtih devrine ait Münşeât mecmuası, yayınlayanlar N. Lugal-A. Erzi, İstanbul, 1956, s. 91. Aynı mecmuada Fatih hakkında "Hazret-i hilâfet-penâhi" ve ayrıca "dergâh-ı hilâfet penâh deniliyor (s. 97, 99).

⁸⁹ Feridun Bey, I, s. 274.

— Fatih devri müverrihlerinden Dursun Bey İstanbul'dan Dârül-hilâfe şeklinde söz eder⁹⁰.

— Kemal Paşaoğlu, tarihinin Fatih devri bölümünde Fatih hakkında: “Pâdişâh-ı hilâfet penâh,” “Hâzret-i hilâfet-destgâh şeri'at penah”, “Hilâfet şî'ârûn” terkiplerini kullandığı gibi, İstanbul için de dârü'l-hilâfet tabirini kullanıyor⁹¹.

II. Bâyezîd için hilâfe ve hilâfet'in çok kullanıldığı görülür:

— “Sultan Bâyezîd Han'ın hilâfeti zamanında”⁹².

— Mihr-i sipihr-i hilâfet ve tacdâri⁹³.

— Hilâfetullahi fi'l-enâm hâfız-i şugûr-i İslâm⁹⁴.

— Mu'izzüs-salânat ve hilâfet⁹⁵.

— Bâyezîd Han Gazi hullidet hilâfetuhu ve ubbide salânatuhu ilâ yevmid-dîn⁹⁶.

— Başında tâc-ı sa'âdet Zehî celâl u şeref. Elinde mühr-i hilâfet zehî 'atâ vü neval⁹⁷.

— Halife olalı dünya sarayına⁹⁸.

⁹⁰ “Andan dârül-hilâfe İstanbul'a azîmet buyurdu” (*Tarih-i Ebûl-fetih*, hazırlayan M. Tulum, İstanbul, 1977, s. 110, dahi s. 193). “Vefât-i Sultan Mehemed ve culûs-i Sultan Bâyezîd ber taht-ı hilâfet me'nûs” (aynı eser, s. 196).

⁹¹ *Tevârih-i âl-i Osman*, yay. Ş. Turan, TTK, Ankara, 1957, s. 99, 197, 233, 465, 528.

⁹² Aynı eser, s. 235.

⁹³ Şehzade Korkud'a yazılan mektupta (Feridun Bey, I, s. 294).

⁹⁴ Horasan hükümdarı Timurlu Hüseyin Baykara'nın gönderdiği mektupta (Feridun Bey, I, s. 306). Herat Şeyhülislamı Ahmed Teftâzânî'nin gönderdiği mektupta: “Ve eyyede zilâl-i salânatıhi ve hilâfetihi” yazılıyor (aynı eser, I, s. 365). Meşhur Molla Câmî de aynı hükümdara gönderdiği mektupta, “revâne-i pâye-i serîr-i hilâfet-maşîr” demektedir (aynı eser, I, s. 362).

⁹⁵ Akkoyunlu Sultan Yakub'un gönderdiği mektup (aynı eser, I, s. 313). Sultan Yakub'un diğer mektupları ile oğlu Baysungur'un mektuplarında da bunun gibi terkipler görülür (aynı eser, I, s. 297, 301, 308, 315, 316, 320, 325, 327, 328, 331, 334, 351).

⁹⁶ Kıvamî, *Fetihnâme-i Sultan Mehemed*, yayınlayan F. Babinger, İstanbul, 1955, s. 310.

⁹⁷ Şâir Ahmed Paşa divanı (bk. S. Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 213).

⁹⁸ *Selâtin-nâme* (bk. aynı eser, s. 273). Yine bir vesikada Sultan Bayezid için “Emîrül-mü'minin Hilâfe bi'l-bâhire” deniliyor (aynı eser, s. 213). II. Bayezid devrinde yazılmış Trabzon Sancağı Tahrir defterinde de II. Bayezid hakkında “*Emîrül-mü'minin*” unvanı kullanılıyor (Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, nr. 828, s. 6).

Yavuz Selim'e gelince, o da Mısır seferinden önce halife unvanını kullanmıştır.

— “Emmâ ba'd in hitâb-i müştetâb ez cenâb-i hilâfet-i mâ ki kâtilü'l-kefere ve'l-müşrikîn”⁹⁹.

— “Ez hazret-i ubbeh et menzilet-i mâ ki Halîfetullahi Te'âlâ fi'd-dünya”¹⁰⁰.

— “Dest-i bi'at-i Sultânul-İslâm ve Halîfe-i Raḥmân istiḥkâm nümûdend”¹⁰¹.

— “Ve ba'de ez ân be savb-i taḥt-i hilâfet mekân”¹⁰².

Bu misalleri kolayca çoğaltmak mümkündür.

Bu bahse son vermeden Fatih'ten önceki hükümdarlar hakkında bazan halife deyimini kullanıldığı gibi¹⁰³, başka hükümdarlara yazılan mektuplarda da o hükümdara aynı deyim verilmiş görülmüştür¹⁰⁴.

⁹⁹ Yavuz'un sefer esnasında, 920 yılının Safer ayında (1514 Nisan) İznikmid (—İzmit)den Şah İsmail'e gönderdiği mektup (Feridun Bey, I, s. 379).

¹⁰⁰ Yavuz'un Şah İsmail'e gönderdiği ikinci mektup (aynı eser, I, s. 382).

¹⁰¹ Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, *Zeyl-i Heşt Bihişt*, Esad Efendi, nr. 2447, 78^a.

¹⁰² Aynı eser, 77^b. be cânib-i darül-hilâfe...” (79).

¹⁰³ Ferzend-i e'azzi e'rşedi kâmkâr ve ercümendi se'adeti nâmdâr semere-i şecere-i hilâfet ve gonca-i gulbîn-i devlet” (I. Murad'ın Hamidili sancak beyi şehzâde Bayezid'e gönderdiği mektup, Feridun Bey, I, s. 107). 787 tarihli olan bu mektubun mevsuk olup olmadığını tahkik edemedim.

“Es-Sultân ibnüs-Sultân Es-Sultân Meḥammed bin Bâyezid bin Murad ḥalledallahu hilâfetu fi'l-arzı mülkehu ... fi zilhiceti işneteyn ve işrine ve şemanimiye (Yeşil câmiin kapısındaki kitâbeden, H.B. Kunter, Kitâbelerimiz, Vakıflar Dergisi, II, s. 439).

“...Sultan Murad Han ve Murad bahs-i âlemiyân ḥalledallahu ta'âlâ mülkehu ve sultanehu ve hilâfetu” Akkoyunlu hükümdarı Hamza Beğ'in II. Murad'a gönderdiği mektup (Feridun Bey, s. 190).

¹⁰⁴ Mesela II. Mehmed tarafından 848 Ramazan ayının sonunda (1445 Ocak) Timur-lu Şahruh Mirza'ya gönderilen mektupta: onun hakkında birçok unvanlar arasında: “ḥalledallahu hilâfetu” da deniliyor (Feridun Bey, I, s. 221).

Bir çok müellifin de başka ülkelerde ve başka zamanlarda hükümdarlarını halife ve hilâfet deyimlerinin bulunduğu terkipler ile vasıflandırdıkları görülmüştür. Mesela Ebu Bekr-i Tihranî, Uzun Hasan Bey hakkında “Ḥilâfet-penâhî”, “Muînülhilâfe”, oğlu ve halefi Halil Mirza hakkında da: Vârisul-hilâfet tabirlerini kullanır ve yine Halil Mirza için: Ve ber serîr-i saltanat be tâc-i hilâfet serefrâz geşt (Kitâb-i Diyârbekriyye, Ankara, 1962, I, s. 8-9) cümlesini yazar.

4 — Halifelîğın devralındığı rivayetinin 1774 yılındaki Küçük Kaynarca andlaşmasının müzâkereleri esnasında Rusya kraliçesi II. Katerina'ya Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki Ortadoksları himaye etme hakkının tanınmasının istenmesi üzerine Osmanlı murahhasının da "Kırım halkının dinî meselelerinin, aynı zamanda Halife olan, pâdişah tarafından görülmesi"¹⁰⁵ maddesini kabul ettirmesi için çıkarıldığı görüşünün doğruluğu hakkında kesin bir şey söylenemez. Çünkü, görmüş olduğumuz gibi, pâdişahlara halife unvanı da verilmekte idi. Bu sebeple bu rivayet daha önce de çıkmış olabilir. Yalnız bu rivayeti yakıştıranın, Halife el-Mutevekkil'in Yavuz tarafından İstanbul'a sürgün olarak gönderildiğini veya mevkenen götürüldüğünü yazan İbn İyas, Cenâbî, Karamanî ve Müneccim Başî gibi müverrihlerin eserlerinden bir veya bir kaçını görmüş olduğu şüphesizdir.

¹⁰⁵ Osmanlı devleti bu maddeye dayanarak Kırım hanlarına, tahta çıkışlarında menşur (berat) ve teşrifat ile bazı armağanlar göndererek, pâdişahların isimlerini hutbelerde okutmak ve paralara koydurmak hakkını elde etmişti. Bundan başka Kırım'daki kadıların şer'i hükümlerin uygulanmasında, bir çok durumda İstanbul'dan müsaade alması gerekiyordu (bu hususta müstakil bir incelemeye rastgelemedim. Şimdilik Uzunçarşılı'ya bk. Osmanlı tarihi, Ankara, 1978, IV-1, s. 422-423, 443-444, 452).

KAYNAKLAR VE İNCELEMELER

- ÂLİ, *Kühül-ahbâr*, Süleymaniye, Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, nr. 795, Memlük Seferi (469^a-494^b).
- ŞİNASI ALTUNDAĞ, *Selim I* maddesi, İslâm Ansiklopedisi, X, s. 423-434.
- T. W. ARNOLD, *Halife* maddesi, İslâm Ansiklopedisi, V, s. 148-155.
- M. ATÂ, *Tarih-i enderun*, İstanbul, 1291, I, s. 291.
- W. BARTHOLD, *Ḳalifi Sultan*, Mir Islama, Petersbourg, 1912, I, s. 203-226.
- C. H. BECKER, *Barthold's Studien über Kalif und Sultan*, Der Islam, VI, s. 386-412.
- CELALZÂDE, MUSTAFA, (Koca Nişancı) *Selim nâme*, hazırlayanlar A. Uğur-M. Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınlarından, Ankara, 1990.
- CELALZÂDE SALİH, *Selim-nâme*, Süleymaniye, Halet Efendi İlâvesi, nr. 190, Memlük Seferi (85^a-86^a).
- MUSTAFA CENÂBÎ, *el-'Aylemüz-zâhir fi'l-evâil ve'l-evâhîr*, Nurosmaniye Ktp., nr. 3098, el-Mütevekkil ile ilgili bahis (346^a-346^b).
- CEVDET PAŞA, *Tarih*, İstanbul, 1309 I, s.
- DE M. D'OHSSON, *Tableau général de l'Empire Othoman*, Paris 1788, I, s. 233-234, 263, 264-265, 269-270.
- DURSUB BEY, *Tarih-i Ebul-Fetih*, hazırlayan M. Tulum, İstanbul, 1977.
- EBUBEKR-i TIHRANÎ, *Kitâb-i Diyarbekiryye*, yayınlayanlar N.Lugal-F.Sümer, TTK, Ankara, 1962, I, s. 8, 9.
- Fetihnâme-i diyar-ı Arab be-devlet-i Kahire-i Sultan Selim Han*, Tarih Vesikaları, yayınlayan S. Tansel, 1958, 2. (17) sayı, s. 295-316, 3. (18) sayı, s. 430-454.
- Fâtih devrine ait Münşeat mecmuası*, yayınlayanlar, N. Lugal-A. Erzi, İstanbul, 1956, s. 32, 91, 97, 99.
- FERİDUN BEY, *Münşeatü-s-selâtin*, İstanbul, 1274, I.
- HALİL EDHEM (ELDEM), *Mısır fethi mukaddimatına ait bir vesika*, Türk Tarih Encümeni mecmuası, 1928, s. 30-36.
- , *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul, 1927, s. 16-19, 21, 109, 322.
- , *Mısır'ın son Memlük Sultanı Melik Tumanbay II. adına Çorlu'da bulunan bir kitabe*, İstanbul, 1935, halifelik meselesi (s. 40-46).
- HAYDAR ÇELEBİ, *Rüznâme*, Feridun Bey, I, Memlük Seferi kısmı (s. 476-500).
- HAYRULLAH EFENDİ, *Tarih*, İstanbul, 1273, X, s. 3.

- HOCA SADEDDİN, *Tacüt-tevârih*, İstanbul, 1279, Memlûk Seferi (II, s. 323-381).
- _____, *Selîm-nâme*, aynı eserin II. cildinin sonunda (s. 609-619).
- P. HOLT, *Khalîfa*, Encyclopaedia of Islam, new edition, s. 937-953.
- İBN İYAS, *Bedâ'î üz-zuhûr fî vekâyi' üd-duhûr*, yayınlayan M. Mustafa, Kahire, 1380 (1961), V.
- İBN TULUN, *Müfâkehetül-hillân fî havâdisiz-zamân*, yayınlayan M. Mustafa, Kahire, 1384 (1964), II, dizin.
- İBN ZUNBÛL, Şeyh Ahmed er-Remmâl, *Kitâb Tarihîs-Sultan Selîm Han bin Bâyezîd Han ma'a Kânısağ el-Gâvrî*, Sultanı Mısır ve a'mâliha, Kahire, 1278, ikinci baskı 1962. (bu eserin bir nüshasına İstanbul ve Ankara kütübhânelerinde rastgelineemedi. Orient Institut'ün müdiresi Prof. Dr. Erika Classen her iki nüshanın fotokopilerini Beyrut'tan getirerek hediye etmek nezâketini göstermiştir. Sayın meslektaşına samimiyetle teşekkür ederim.
- İDRİS-İ BIDLİSÎ-EBU'L-FAZL MEHMED Efendi, Zeyl-i *Heşt-Bihîşt*, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 2447, Memlûk Seferi (95^a-122^a).
- EL-KARAMANÎ, *Ahbârüd-düvel ve âsârül-evvel*, Nurosmaniye Ktp., nr. 3155, 106^b-109^b.
- KEMAL PAŞAOĞLU, *Tevârih-i âl-i Osman*, yayınlayan Ş. Turan, TTK, İstanbul, 1958.
- KEŞFÎ, *Selîm-nâme*, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 2147, 95^a-114^{a-b}.
- Kısa Rûznâme*, Feridun Bey, I, s. 450-458.
- LUTFİ PAŞA, *Tevârih-i âl-i Osman*, yayınlayan Âli, İstanbul, 1341, Memlûk Seferi (s. 246-280).
- MÜNECCİM BAŞI, *Câmiüd-düvel*, Süleymaniye, Esad Efendi Ktp., nr. 2101, 225^b.
- NAMIK KEMAL, *Evrak-ı Perişan*, İstanbul, 1301, s. 347.
- NİŞANCI MEHMED PAŞA, *Tarih*, İstanbul, Memlûk Seferi (s. 187-191).
- RİDVAN PAŞAZÂDE ABDÎ, *Tarih-i Mısır*, Süleymaniye, 1290.
- SELAHATTİN TANSEL, *Yavuz Sultan Selîm*, Ankara, 1969.
- SÜHEYLÎ, *Tarih-i Mısır-ı cedid*, İstanbul, 1141, s. 6-49.
- ŞÜKRÜ, *Selîm-nâme*, Millet, Ali Emîrî Efendi Ktp., nr. 1310, Memlûk Seferi (117^b-144^a).
- AHMET UĞUR, *The Reign of Sultan Selîm I in the light of the Selîm-nâme Literature*, KSV, Berlin, 1985.
- I.H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 1949, s. 267-293.
- K.V. ZETTERSTÉEN, *Abbasiler*, Islâm Ansiklopedisi, I, s. 18-22.

